

Inkade keiser Inca Pachacutec Yupanqui ja tema seadused

Tarmo Kulmar

SISUKOKKUVÕTE

Käesolev artikkel kujutab endast Peruu koloniaalperioodi tuntuima kroonika-kirjutaja Inca Garcilaso de la Vega teose *Los Comentarios Reales de los Incas* (*Kuninglikud kommentaarid inkade kohta*) 6. raamatu 35. ja 36. peatüki tõlget hispaania keelest eesti keelde. Nendes peatükkides tutvustatakse inkade impeeriumi valitseja Inca Pachacutec Yupanqui loodud õigussüsteemi ja tuuakse ära rida tema ütlusi, mis annavad tunnistust tema moraalsest hoiakutest. See keiser oli rahva seas väga lugupeetud ja paljud tema kehtestatud seadused jäid jõusse ka Hispaania koloniaalperioodil. Tõlge on varustatud rohkete kommentaaridega, mis tutvustavad inkade riigi ajalugu ja ühiskonna struktuuri ning kus tõlgitakse asjakohased ketšuaakeelsed mõisted eesti keelde.

MÄRKSÕNAD:

Peruu, inkade riik, Garcilaso de la Vega kroonika, Inca Pachacutec Yupanqui, moraalinormid, õiguskord

TARMO KULMAR *Doctor theologiae, Tartu Ülikooli usuteaduskonna emeriit-professor, võrdlev usundilugu*

E-post: tarmo.kulmar@ut.ee

ABSTRACT

Inca Emperor Inca Pachacutec Yupanqui and his laws

The following article is a translation from Spanish into Estonian of chapters 35 and 36 of Book 6 of the work “*Los Comentarios Reales de los Incas*” (“The Royal Commentaries of the Incas”) by Inca Garcilaso de la Vega, the most

famous chronicler of the colonial period of Peru. These chapters introduce the legal system created by the ruler of the Inca Empire, Inca Pachacutec Yupanqui, and present a number of his sayings that testify to his moral attitudes. This emperor was highly respected by the people, and many of the laws he issued remained in force even during the Spanish colonial period. The translation is accompanied by extensive commentaries that introduce the history and social structure of the Inca state and translate relevant Quechua terms into Estonian.

KEYWORDS:

Peru, Inca Empire, Chronicle of Garcilaso de la Vega, Inca Pachacutec Yupanqui, moral standards, legal order

TARMO KULMAR *Doctor theologiae, professor Emeritus, School of Theology and Religious Studies, Faculty of Arts and Humanities, University of Tartu, Comparative Religion*

E-mail: tarmo.kulmar@ut.ee

Sissejuhatus

Garcilaso de la Vega, hüüdnimega „Inca“, oli hispaanlasest ohvitseri ja Peruu inkade valitsejadünastiast printsessi poeg. Lapsepõlves kuuldu pani ta hiljem kirja kuulsasse kroonikateosesse *Los Comentarios Reales de los Incas* (*Kuninglikud kommentaarid inkade kohta*)¹, mis ilmus esmakordselt Lissabonis 1609. aastal.²

Järgnevalt esitan kroonika 6. raamatu 35. ja 36. peatüki tõlke, mis tutvustab 15. sajandil elanud Peruu inkade keisri Inca Pachacutec Yupanqui seadusloomet oma hiigelriigi tõhusaks haldamiseks. Pachacutec Yupanqui valitses aastatel 1438–1468. Ta purustades esmalt välisvaenlase (Andides elanud tšankade hõimuliidu) ja laiendas seejärel nii sõjaliselt kui ka diplomaatiliselt ulatusliku inkade riigi piire, liidendades muu hulgas tolle aja Peruu põhjaosa tugevaima riigi Chimú.³ Seetõttu on igati põhjendatud nimetada seda valitsejat inkade esimeseks keisriks.⁴

1 Esmatrükk: Inca Garcilaso de la Vega. *Los Comentarios Reales de los Incas* Lisboa, 1609. Käesoleva tõlke jaoks on kasutatud väljaandeid Garcilaso 2019 ja Garcilaso 2009.

2 Krooniku ja tema teose kohta vt lähemalt Kulmar 2023: 92–93.

3 Ülevaadet inkade poliitilise ajaloo kohta vt nt Oberem 1990: 467–491. Eesti keeles vt inkade ajaloo ülevaadet Saunders 2007: 221–246.

4 Sõna *inka* ise tähendab ketšua keeles isandat, ülikut, valitsejat, peremeest ning on sellisena ketšuate hõimuliidu seas võimule tõusnud hõimu omanimetus. Sõna *Inca* valitseja nime ees on tiitel. Teda ja tema järeltulijaid inkade riigi troonil nimetati lugupidavas kõnekeeles *Sapa Inca* ehk Ainus Isand (ketšua *k sapa* – ainus). Vt ka märkus 11.

Tõlge hispaania keelest on varustatud rohkete joonealuste selgitavate märkustega. Ketšuaakeelsete mõistete tõlkimisel kasutasin Austria-Ungari filoloogi ja arheoloogi Joachim Jacob von Tschudi põhjalikku klassikalist ketšua-saksa seletavat sõnaraamatut,⁵ mis hoolimata koostamisest 19. sajandil ei ole oma tähtsast kaotanud ka tänapäeval. Selgitavate märkuste koostamisel tuginesin enamasti Peruu teadlaste Waldemar Espinoza Soriano ja Maria Rostworowski de Diez Canseco faktoloogiliselt põhjalikele ja hästi liigendatud peatükkidega ülevaateteostele.⁶ Kuigi püüdsin võimaluse korral säilitada autori isikupära, tuli tekstist arusaamise hõlbustamiseks ja kohmakuste vältimiseks eestindada kohati paindlikumalt.

Tõlge

VI raamat

35. peatükk

Inca Pachacutec asutas koole. Ta andis hea valitsemise jaoks välja seadusi⁷

Isla Blas Valera⁸ ütleb sellest Inkast rääkides järgmist: „Kui Inca Huiracocha⁹ oli surnud ja indiaanlaste seas jumalana kummardatud, sai tema järeltulijaks tema poeg, suur Titu Yupanqui, kuningas Manco Capaci¹⁰ suguseltsi järeltulija. See oli tema nimi seni, kuni võttis endale trooninimeks Pachacutec, mis tähendab „maailma uuendaja“. Seda tiitlit kinnitasid hiljem tema silmapaistvad teod ja ütlused, nii et tema eesnimi¹² unustati täielikult. Ta valitses

5 Tschudi 1853.

6 Espinoza 1990 ja Rostworowski 1992.

7 Peatüki pealkiri originaalkeeles: *Libro Sexto, Capítulo XXXV. Aumentó las escuelas. Hizo leyes para el buen gobierno.*

8 Munk Blas Valera (1544 või 1545–1597) oli üks varasemaid 16. sajandi esimese poole misjonäre, kelle kirjalikke märkmeid Garcilaso kasutas. Antud peatükkide tekst kuni Pachacuteci sententsideni XXXVI peatüki teises pooles on valdavalt Blas Valera märkmete tsiteerimine või refereerimine (ei ole selge, kas Garcilaso võis jutumärkidesse pandud Blas Valerale omistatud teksti ka ümber jutustada).

9 Ametliku valitsejanimistu kaheksas kuningas (14. sajandi teine pool), eri kirjaviisides tuntud ka kui Viracocha või Wiracocha. Inkade teadaolev ajalugu on selle perioodi kajastamisel võrdlemisi segane. Sündmuste eri tõlgendustesse süvenemata on laiemalt levinud seisukoht, et pärast Huiracocha surma toimus paleepööre: ilmselt isa nimetatud, kuid valitsemiseks sobimatu järglane nimega Urco tagandati ja võimu haaras Titu, hilisem Pachacutec.

10 Manco Capak oli inkade esimene poolmüütiline kuningas, kes legendi järgi oli 12. sajandi lõpul jõudnud oma hõimu eesotsas Andide viljakasse mägiorgu, asutanud seal Cuzco linna ja rajanud inkade riigi. Sõna *Cuzco* tähendab ketšua keeles „naba“, seega oli Cuzco linn inkade meelest maailma keskpunkt.

11 Inca Pachacutec Yupanqui oli valitsejanimistu üheksas valitseja (1438–1468). Ketšua keeles tähendab *pacha* maailma ja *cuti* ümbertegemist, uuendamist, õitsele pööramist, *cutec* on tegijanimi. Sõna *yupa* tähendab auväärset, väärtuslikku, meeldejäävat, *yupanqui* oleks siis vastava tähendusega lisanimi. Nime *Inca Pachacutec Yupanqui* võib seega tõlkida kui „Isand Maailma Uuendaja“, lisanimega „Austatu/Vääristatu/Alatimeenutatav“, mõõndustega isegi „Jumalik“. Siin tekib muide huvitav paralleel Rooma keisri tiitliga *Augustus*. Alates Pachacutecist kuni hispaanlaste vallutusteni aastatel 1532–1533 olid inkade keisrid sisuliselt ainuvalitsejad; kuigi kroonikates mainitakse ka mingisuguse lähisugulastest koosnenud riiginõukogu olemasolu, tundub see olevat olnud formaalne.

12 St Titu.

oma impeeriumi suure töökuse, ettevaatlikkuse ja otsusekindlusega nii rahu- kui ka sõjaajal. Ta mitte ainult ei laiendanud kõigi Neli Ilmakaare riigi, mida nimetatakse Tahuantinsuyuks,¹³ piire, vaid kehtestas ka palju seadusi, mida kõiki on kinnitanud meie katoliiklikud kuningad,¹⁴ välja arvatud neid, mis käsitlevad ebajumalate kummardamist ja keelatud abieluvahekordi.

See Inka soosis ja laiendas eelkõige koole, mille kuningas Inca Roca¹⁵ Cuzcosse oli asutanud, ning andis neile suured privileegid. Ta suuresendas magistrite¹⁶ arvu ja käskis, et kõik vasallide ja kaptenite isandad,¹⁷ nende pojad ning kõik mingil ametikohal olevad indiaanlased peavad rääkima Cuzco keelt; ja et keegi ei tohi saada ametit ega isanda staatust, kes seda hästi ei oska. Selleks, et see kasulik seadus täielikult kehtiks, määras ta vürstide ja aadlike poegadele väga õpetatud magistrid. Magistreid ei paigutatud mitte ainult Cuzcosse, vaid ka kõikidesse provintssidesse, et nad õpetaksid Cuzco keelt kõigile, kes olid riigi teenistuses. Nii juhtuski, et kogu Peruu impeeriumis hakati rääkima ühte keelt.¹⁸ Kuigi nüüdseks on keeleoskus hooletuse tõttu paljudes provintssides, kus seda mõisteti, täiesti ununenud,¹⁹ mis on toonud evangeeliumi kuulutamisele suurt kahju. Kõik indiaanlased, kes seda seadust järgides säilitavad endiselt Cuzco keele oskuse, on tsiviliseeritumad ja intelligentsemad kui teised.²⁰

Pachacutec keelas kõigil peale printside ja nende poegade²¹ kanda kulda, hõbedat, väärisrive, erivärvilisi sulgi ja vikunjavilla, mida nad koovad imetlusväärse osavusega.²² Ta lubas inimestel olla mõõdukalt ehitud kuu esimestel päevadel ja mõnel muul pühal. Indiaanlased järgivad seda seadust siiani ja lepivad lihtsa riietusega, millega nad väldivad paljusid pahesid, mida toredate riietega eputamine võib põhjustada. Seevastu hispaanlaste teenistuses olevad või Hispaania linnades elavad indiaanlased on riietuse osas väga pillavad, tehes sellega suurt kahju nii oma rahakotile kui ka südame-tunnistusele. See Inka käskis ka, et söömisel tuleb olla mõõdukas, kuigi

13 Ketšua keeles *Tahuantín* – neli, *suyu* – ilmakaar. Riigi nimi oligi „Neli Ilmakaart“ (st kogu tuntud maailm).

14 Peruu kuulus alates 1532. aastast Hispaania kuningriigi koosseisu kui Nueva Castilia asekuningriik, seega on mõeldud katoliiklikke kuningaid Carlos I (ühtlasi Saksa Rahva Püha Rooma Riigi keiser Karl V) ja Felipe II.

15 Inkade valitsejanimistu kuues kuningas (Roca – hiilgav) valitses 14. saj esimesel poolel.

16 St õpetajate, õpetlaste (ketšua k *amauta*)

17 Vasallid ja kaptenid – Garcilaso nimetab hispaaniapäraselt nii inkade alistatud rahvaste pealikuid kui ka külavanemaid. Nende isandad on muidugi inkad.

18 Pachacutec kehtestas ketšua keele impeeriumi riigikeeleks ja kõik ametnikud pidid seda oskama.

19 Hispaanlaste vallutuste järel puhkenud segadustes kadus inkade keskvoim ja Peruu paljude piirkondade rahvad kippusid ketšua keelt unustama, sest ametiasjus hakkas levima hispaania keel.

20 Peruu kristianiseerimiseks oli hõlpsam tõlkida kristlikke mõisteid pigem ühte kohalikku keelde kui mitmesse erinevasse. Seetõttu hakkas Hispaania koloniaalvoim ajapikku asekuningriigis ketšua keele levikut soodustama.

21 St keiserliku suguvõsa liikmete.

22 Väärismetalle ei kasutatud rahana, vaid ehte, luksus- ja kultusesemete valmistamiseks. Vikunja on pehme villaga metsikult kõrgmäestikust elav kariloom, nagu laama ja alpaka, kaamelike kauge sugulane. Väärisehed ja kaunid riided olid ülemkihi staatuse näitajad, kuid neid võidi annetada ka teenete eest, mis tõstis ühiskonnas autasustatu seisundit. Inkade ühiskonnas toimus nii vertikaalne kui ka horisontaalne mobiilsus.

joomises lubati rohkem vabadust nii printside kui ka lihtrahva seas.²³ Ta määras laisklejate ülekuulamiseks erikohtunikud ja soovis, et kõik teeksid mingit tööd, kas vanemate või isandate teenimiseks või riigi teenistuses; isegi viie- kuni seitsmeaastased poisid ja tüdrukud pidid oma eale vastavalt midagi tegema.²⁴

Pimedaid, lonkavaid ja tummasid, kes said oma käsi kasutada, rakendati kergematel töödel ning vanureid saadeti viljapõllult linde eemale peletama. Neid kõiki varustati toidu ja riietega avalikest ladudest.²⁵ Et töö ei oleks nii kestav ega muutuks kurnavaks, määras Inka, et igas kuus peab olema kolm püha, mille jooksul inimesed saaksid end eri mängudega lõbus-tada. Samuti käskis ta korraldada igas kuus kolm laadapäeva, mil põllu-töölised tulid turuplatsile ja kuulasid kõike, mida Inka või tema nõukogu olid korda saatnud. Neid kokkutulekuid nimetati *catu'deks* ja need toimusid pühade ajal.²⁶ Inka kehtestas ka seaduse, mille järgi oli igal provintsil oma kindel piir, mis ümbritses metsi, karjamaid, jõgesid, järvi, mägesid ja haritavat maad; kõik see kuulus sellele provintstile ja jäi igavesti selle jurisdiktsiooni alla.²⁷ Ükski kuberner ega *curaca*²⁸ ei tohtinud sellest ühtegi osa vähendada, jagada ega oma tarbeks eraldada; aga maa jagati kindla reegli järgi, mis oli määratletud sama seadusega ühise hüvangu ja provintsi elanike erilise hüvangu eesmärgil.²⁹

Kuninglikud³⁰ ja Päikese³¹ valdused eraldati ning indiaanlased pidid

23 Inkade alkohoolne jook oli *chicha* – õlletaoline maisist kääritatud jook. Selle valmistamiseks pidid vanad naised, kes enam muud tööd ei jõudnud teha, närima maisiteri ja sülitama need suurde käärimisnõusse, kus süljles leiduvad fermendi abil valmis alkohoolne jook.

24 Inimese eluiga oli töövõime alusel jagatud viieaastastesse perioodidesse alates ühe- kuni viieaastastest „mängivatest lastest“ kuni „ülalpeetavate raukadeni“ (meestel alates 55. ja naistel alates 60. eluaastast). Elukutse omandamiseks vajalik õppeaeg kehtis meestel 20. eluaastani. Riigiametnikud suunasid noorukid tulevase ametiõppimise laste võimete järgi. Noorukid pidid läbima kohustusliku sõjaväelise väljaõppe. Naised pidid omandama majapidamis- ja põllutööoskused, v.a ilusad tütarlapsed, kes valiti välja ülikute haaremitesse või templeteenistuseks.

25 Töökohustus oli üleüldine: ka nn pensionil raugad pidid tegema jõukohaseid töid, näiteks korjama elamutest kahjurputukaid või valmistama *chichat* vms. Keskne moraalnorm oli: „Ära varasta, ära valeta, ära laiskle“ (ketšua *k ama sua, ama llulla, ama kella*). Kõik riigialamad pidid oma sotsiaalse staatuse järgi võimetekohaselt töötama – kes riigiametnikuna, kes ohvitserina, kes töölise või sõjamehena. *Ayllu* ehk külakogukonna kümnelistes pereüksustes kehtis oma üksikliikme tegude eest ühine vastutus, mille kohaselt võidi raskete kuritegude eest karistada nii kogu peret kui ka kogu *ayllu*’t.

26 Igas kuus oli suur usupüha, mil kolme päeva jooksul puhati, pidutseti ja kuulati omamoodi propaganda-loenguid – ametliku ajaloo ja seaduste ettelugemisi.

27 Riik oli määranud eri külad spetsiaalsete tootmiseks – põlluharimiseks, karjakasvatuseks, kalapüügiks, eri käsitöödeks. Nende külade elanikud olid reeglina territoriaalselt sunnismaised. Riigi esindajad (inkadest inspektorid) uurisid asulates perioodiliselt väikelaste võimeid ja andeid ning määrasid neile tulevase elukutse, kooli ja elukoha, mis võis asuda riigi teises otsas. Vähemalt lihtrahva seas elukutse vaba valimist ei tuntud.

28 *Curaca* – hõimupealik, ka külanem.

29 Haritav põllumaa jagati perioodiliselt ümber külas olevate perede ja nendes peredes olevate inimeste arvu järgi, et igale perele oleks tagatud pärast riigiandamite loovutamist elatismiinimum.

30 Toodang jaotati kolme osa: nn kuninglik ehk riigiandam riigi toimimiseks ja sõjakäikudeks, andam „päikesele“ ehk templetele põhiliselt näljahädade reservideks ja lõpuks kogukonna enda ülalpidamiseks. Reservidest oli tarvilik jagada toodangut ka teiste spetsialiseeritud külade vajadusteks, nt põlluharijatele käsitöötoodangut, käsitöölisele eriti toiduaineid jne. Kõige selle jaoks oli olemas keskne arvepidamisametkond.

31 Päikesejumal (ketšua keeles Inti – „päike“) oli inkade polüteistliku riigiusundi peajumal. Templitesse kogutud andam oli mõeldud osalt muidugi ka preesterkonna ülalpidamiseks ja suurte pidustuste läbiviimiseks.

kündma, külvama ja saaki koristama nii oma kui ka riigi maadel.³² Seega on ilmne, et paljude³³ autorite väide, justkui poleks indiaanlastel olnud maale omandiõigust, on vale. Maad ei jaotatud omandiõiguse kaotamiseks, vaid maadel tehtava ühise ja eraviisilise töö eesmärgil. Indiaanlaste seas valitses väga iidne komme töötada koos mitte ainult avalikel maadel, vaid ka oma põllul. Sellel eesmärgil mõõtsid nad maad, et igaüks saaks harida sellist osa, nagu ta suutis. Kogu [küla] elanikkond kogunes ja haris esmalt ühiselt oma maatükki – igaüks aitas oma naabreid – ja seejärel alustasid nad kuninglikel valdustel. Sama tava järgiti nii külvamisel kui ka lõikamisel. Pääaegu samamoodi ehitati ka maju. Indiaanlane, kes vajas maja, läks külanõukogusse,³⁴ et määrata kindlaks ehituspäev. Seejärel kogunesid elanikud ühel meelel oma naabrit aitama ja nii saigi maja valmis.³⁵ Inka kiitis selle kombe heaks ja kinnitas selle seadusega. Paljud indiaanlaste külad järgivad seda seadust tänapäevani ja aitavad üksteist kristliku heategevusega;³⁶ seevastu ahned mehed, kes mõtlevad ainult omakasule, teevad kahju iseendale ega tee head oma naabritele.

36. peatükk

Paljud teised Inca Pachacuteci seadused ja tema ütlused³⁷

Lõpuks kehtestas see kuningas oma riiginõukogu nõuandel arvukate provintside rahvaste hüvanguks palju seadusi, reegleid, määrusi ja kombeid. Samuti kaotas ta paljud teised, mis kahjustasid avalikku korda või tema suveräänsust. Muu hulgas kehtestas ta palju seadusi jumalateotuse, isatapu, vennatapu, mõrva, riigireetmise, abielurikkumise, laste varastamise, võrgutamise, varguse ja süütamise vastu; samuti templi tseremooniade eeskirju.³⁸ Ta kinnitas palju teisi seadusi, mida tema esivanemad inkad olid kehtestanud. Näiteks pidi pojad kuuletuma oma isale ja teda teenima kuni 25-aastaseks saamiseni ning keegi ei tohtinud abielluda ilma vanemate ja tüdruku vanemate nõusolekuta. Ilma selle nõusolekuta abielu oli kehtetu ja lapsed

32 Nagu eespool öeldud, jagati kogu haritav maa, loomakarjad ja muud tootmisvahendid aeg-ajalt ümber, et kindlustada vajaliku hulga saaduste tootmine. Selles mõttes oli inkade riigis plaanimajandus.

33 Garcilaso kritiseerib tihti varasemaid kroonikuid, kes kohalikku keelt tundmata ei ole asjadest õigesti aru saanud.

34 Külavanemaid määrasid ametisse inkadest ametnikud ja külavanemad olid nende ees aruandekohustuslased.

35 Kirjeldatud süsteemi näol kiitis Pachacutec heaks muistse külakogukonna *ayllu* elu- ja töökorralduse, mis oli ennast sajandite vältel tõestanud efektiivsena.

36 Hispaania koloniaaladministratsioon üldiselt soodustas majanduslikult kasuliku *ayllu* süsteemi säilimist. Ka misjonärid kiitsid selle heaks kui kristliku eluviisi, mis soodustas omakorda kristluse kiiremat omaksvõttu.

37 Pealkiri originaalis: *Capítulo XXXVI. Otras muchas leyes de Inca Pachacútec. I sus dichos sentencias.*

38 Karistused eri süütegude eest võisid alata viimasest hoiatusest ja ihunuhtlusest kuni surmanuhtluseeni. Surmamisviisideks olid nuiaga pea purustamine, kuristikku heitmine, poimine ja seksuaalkuritegude puhul kividega surmuspildumine. Massiliste korratuste puhul järgnesid majanduslikud sanktsioonid *ayllude* kaupade (erakorraline ja tähtjatu sundtöö või ülemäärane naturaalandam). Mässude puhul kaotati seisuseõigused ja süüdlased mõisteti eluks ajaks orjusesse. Mässujuhid heideti karistuseks mürkmadude juurde maa-alusesse vangikoopasse. Kuna inkadel oli iga töökätepaar arvel, ei kohaldatud süüdlastele tavaliselt massilisi hukkamisi, välja arvatud kuritegude eest keisri või religiooni vastu.

ebaseaduslikud, aga kui nõusolek saadi hiljem, muutusid lapsed seaduslikeks.³⁹ See Inka kinnitas ka isandate pärimisseadusi iga provintsi iidsete tavade kohaselt⁴⁰ ning keelas kohtunikel kohtuvaidluste pooltelt altkäemaksu vastu võtta.⁴¹ See Inka kehtestas ka palju muid vähemtähtsaid seadusi, mille ma teksti pikalevenimise vältimiseks välja jätan.

Edaspidi jutustan, milliseid seadusi ta kehtestas kohtunike juhtimiseks, abielude sõlmimiseks, testamentide tegemiseks, armee jaoks, aga ka aastate arvestamiseks.⁴² Meie ajal muutis või tühistas asekuningas Don Francisco de Toledo⁴³ paljusid selle Inka kehtestatud seadusi ja eeskirju; ja indiaanlased, imetledes tema ülisuurt võimu, nimetasid teda uueks Pachacuteciks, sest nad ütlesid, et ta oli esimese reformaatori reformija. Nende austus ja lugupidamine selle Inka vastu oli nii suur, et nad ei suuda teda siiani unustada.⁴⁴

Siiani on see kõik, mida mul õnnestus isa Blas Valera säilinud pabe-rite hulgast leida. See, millest ta lubab edaspidi kirjutada – puudutades kohtunikke, abielusid, testamente, armeed ja aastaarvestust –, on kadunud, millest on väga kahju. Teistelt lehtedelt leidsin osa selle Inca Pachacuteci ütlustest, mis on järgmised.

„Kui alamad, kaptenid ja *curaca*’d kuuletuvad kuningale alandlikult, siis on kuningriigis täielik rahu ja kord.“

„Kadedus on uss, mis närib ja õgib kadedad inimese sisikonda.“

„Kes kadestab ja keda kadestatakse, kannatab kahekordse piina all.“

„Parem on, et teised kadestaksid sind headuse pärast, kui et sina kadestaksid teisi, olles ise kuri.“

„Kes kadestab teist, teeb endale kahju.“

„Kes kadestab head, tõmbab neilt endale kurja, nagu ämblik, kes võtab lilledest mürki.“

„Purjusolek, viha ja hullus käivad käsikäes; ainult kaks esimest on vabatahtlikud ja tuleb kõrvaldada, viimane aga on igavene.“

„See, kes tapab teise ilma loata või õigustatud põhjuseta, mõistab end [ise] surma.“

„See, kes tapab oma ligimese, peab paratamatult surema; ja sel põhjusel määrasid muistsed kuningad, meie esivanemad, et kõiki mõrvu tuleb

39 Inkade riigi noortele kehtis abiellumiskohustus ja paari panid nad reeglina vanemad. Kui 25-aastane noormees ja 18-aastane naine olid millegipärast veel vallalised, pandi nad riikliku sunniga paari juhuvaliku alusel. Vallaslapse sünni puhul tuli emal lapse isaga abielluda. Tervena sündinud jäeti alati ellu, sest need olid tulevased töötajad.

40 Üldiselt kuulus inkade riigis maa riigile, kuid seda omandit, mis oli kellegi kasutada antud, võis järeלטulijale edasi pärandada. Inkade riigis ei tuntud raha kui väärtuste ekvivalenti, kuid loomulikult arvestati iga toote või tegevuse eest teatud hulk muid tooteid. Paljud sellised majanduslikud suhted on aja jooksul ununenud.

41 Tõestatud altkäemaksu võtmist karistati surmaga.

42 Meenutan, et see märkus kuulub Blas Valerale, kelle säilinud märkmeid Garcilaso kasutas.

43 Don Francisco de Toledo oli Peruu asekuningas aastatel 1569–1581. Ta lõpetas Peruu 40 aastat kestnud kaksikvõimu, vallutades otsustava rünnakuga 1572. aastal Andide mägedes seni iseseisvana püsinud Uus-Inka riigi.

44 Siin Blas Valera tsiteerimine või refereerimine lõpeb. Järgnev lõik kuulub Garcilasole. Järgnevad jutumärkides Pachacuteci sententsid kuni peatüki lõpuni on taas Blas Valera tsitaadid või refereeringud.

karistada vägivaldse surmaga; [see on] seadus, mida me uuesti kinnitame.“

„Mingil juhul ei tohiks sallida vargaid, kes, olles võimelised ausa tööga elatist teenima ja seda õiglase õigusega omama, soovivad röövimise ja varastamise teel veelgi rohkem saada. On väga õiglane, et see, kes on varas, tuleb surma mõista.“⁴⁵

„Abielurikkujad, kes rikuvad teiste rahu ja õnne, tuleks varasteks kuulutada ja halastamatult surma mõista.“

„Õilsat ja heldet inimest tuntakse kannatlikkuse järgi, mida ta ebaõnne ajal üles näitab.“

„Kannatamatus on märk õelast ja madalast meelest, mis on halvasti külge õpetatud ja veel halvemini sisse harjutatud.“

„Kui alamad annavad oma prima, et kõhklemata kuuletuda, peaksid kuningad ja kubernerid neid kohtlema heldekäeliselt ja lahkelt; aga kui nad tegutsevad teisiti, siis ranguse ja valju õiglusega, kuid alati ettevaatlikult.“

„Kohtunikke, kes salaja kohtualustelt kingitusi saavad, tuleks pidada varasteks ja karistada surmaga.“

„Kubernerid peaksid kahele asjale suurt tähelepanu pöörama. Esiteks, et nemad ja nende alamad peaksid täpselt kinni oma kuninga seadustest. Teiseks, nad peavad oma provintside üld- ja eriasjade asjus nõu kuulda võtma suure valvsuse ja hoolega.“

„Mees, kes ei tea, kuidas oma maja ja perekonda juhtida, teab veelgi vähem, kuidas riiki valitseda. Sellist meest ei tohiks teistest kõrgemale seada.“⁴⁶

„Arst ja taimetark, kes ei tea ravimtaimede voorusi või kes, teades mõne taime kasutusvõimalusi, ei ole neist kõigist midagi omandanud, mõistab vähe või mitte midagi. Ta peaks töötama seni, kuni ta teab kõiki, nii kasulikke kui ka kahjulikke taimi, et väärida nime, mida ta teeskleb.“

„Seda, kes üritab märke lugeda, teadmata isegi, kuidas lugeda „kipu“⁴⁷ märke ja sõlmi, tuleks naeruvääristada.“⁴⁸

Need on Inca Pachacuteci ütlused. Ta räägib arvepidamise märkidest ja sõlmedest, sest kuivõrd neil polnud tähti kirjutamiseks ega numbreid arvutamiseks,⁴⁹ pidasid nad oma arvestust märkide ja sõlmede abil.

45 Vt inkade kolme moraalinormi märkuses 25.

46 Inkade keisridünastias oli alati palju poegi. Eri kroonikates säilinud teadete põhjal näib, et alati ei pärinud trooni sugugi vanim või esimene poeg, vaid füüsiliste, vaimsete ja teatud iseloomuomaduste alusel parim, kes selgitati välja karmi ja kestva noorukite initsiatsiooniriituse (ketšua keeles *huarachicu*) käigus, mis kujutas endast sõjamängu taolist võistluseksamit.

47 Inkadel ei olnud märgilist kirja, vaid nn sõlmkiri (*kipu* või *quipu*), milles põhiliselt statistiline info talletati eri värviga nõõridesse sõlmitud eri kuju ja arvuga sõlmede abil. Sellise info talletamise ja lahtiseletamise õppimiseks valisid inkadest ametnikud välja hea mäluga lapsed (ketšua k *kipucamayok* – „sõlmelugeja“), kes võisid pärineda erinevatest ühiskonnakihtidest ja said hariduse vastavates koolides.

48 Tsiitaat (või Blas Valera refereerimine) lõpeb. Viimane lõik on Garcilaso enda tekst.

49 Inkad kasutasid arvutamiseks kümnendsüsteemi. Ka see toimus nõõri sisse tehtud sõlmede abil, kus üheliste, kümneliste, sajaliste, tuhandeliste jne tähistamiseks olid erisugused sõlmed.

Lõpetuseks

Tutvustatud Garcilaso kroonika kaks peatükki näitavad, et Inca Pachacutec Yupanqui oli andekas ja ettenägelik riigimees. Tema säilinud ütlused annavad tunnistust tema kui valitseja kõrgetest moraalsetest tõekspidamistest. Tema kehtestatud seadused kindlustasid senist inkade sugukondlikku ühiskonnakorraldust, sulandades selle samal ajal üleriigilisse imperiaalsesse õigussüsteemi, mis püsis võrdlemisi muutumatuna kuni hispaanlaste vallutusteni. Enamiku tema antud sekulaarsete kogukondlike normide ja reeglite kasulikkust mõistis ka järgnenud koloniaaladministratsioon, säilitades selle võimalikult kaua muutumatuna.

Kirjandus

Espinoza Soriano, Waldemar 1990. *Los Incas. Economía, sociedad y Estado en la Era del Tahuantinsuyo*. Lima: Amaru Editores.

Garcilaso de la Vega, Inca 2019. *Los Incas: Comentarios Reales de los Incas* [1609]. Edición completa e ilustrada. Arequipa: Ediciones El Lector S.R.L.

Garcilaso de la Vega, Inca 2009. *Comentarios Reales de los Incas* [1609]. Lima: SCG. <http://shemer.mslib.huji.ac.il/lib/W/ebooks/001531300.pdf> (vaadatud 17.09.2025).

Kulmar, Tarmo 2023. Rist inkade valitseja palee pühas paigas: üks Garcilaso koonikateate tõlgendusvõimalusi. – *Idakiri. Eesti Akadeemilise Orientaalseksi aastaraamat* 2022. Tartu: Eesti Akadeemiline Orientaalseks.

Oberem, Udo 1990. Das Inkareich unter politischen, sozialem und wirtschaftlichem Aspekt. – In Ulrich Köhler (Hg.), *Altamerikanistik. Ein Einführung in die Hochkulturen Mittel- und Südamerikas*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, S. 467–491.

Rostworowski de Diez Canseco, Maria 1992. *Historia del Tahuantinsuyu*. Lima: Instituto de Estudios Peruanos Ediciones.

Saunders, Nicholas J. 2007. *Muistne Ameerika. Suured tsivilisatsioonid*. Tallinn: Tänapäev.

Tschudi, Joachim Jacob von 1853. *Die Kechua-Sprache. Dritte Abteilung: Wörterbuch*. Wien: Aus der Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei.